

*Др Срђан Шаркић, редовни професор
Правног факултета у Новом Саду*

ПРАВНО ИЗЈЕДНАЧАВАЊЕ РИМСКОГ И ЦАРИГРАДСКОГ СЕНАТА¹

Сажетак: *Мада се у свим уџбеницима римске и византијске историје оснивање Сената у Цариграду везује за личности и владавину цара Константина (306–337), његово правно изједначавање са оним у Риму догодило се за владе једног од Константинових синова и наследника – Констанција II (337–361). Добивши на управу, одмах након очеве смрти, Источни део царства, Констанције је настојао да новој престоници и њеном Сенату подигне улед. Процес изједначавања два сената трајао је од 340. до 361. године, и можемо слободно рећи да је за владе Констанција II, Сенат у Цариграду дефинитивно постао царска установа.*

Кључне речи: *Сенат, синклит, Константинин, Констанције II, закони, Теодосијев кодекс, Статути Сената у Цариграду, царство.*

За владавине Константиновог сина Констанција II, дошло је до изједначавања Сената у Риму и Цариграду и до уздизања цариградског већа на ниво једне царске установе. Процес је текао поступно. Трајао је двадесет једну годину (од 340. до 361. године) и можемо, мада ће се израз цариградски Сенат још дуго избегавати,² слободно рећи да је он за владе Констанција II дефинитивно и стварно основан. Овај процес је имао неколико етапа и може се доста јасно реконструисати комбинацијом наративних извора, ма колико они били непрецизни, и бројних, прецизних закон-

¹ Овај рад се надовезује на чланак *Оснивање Сената у Цариграду*, кога сам објавио у претходном броју *Зборника*.

² Изузев да би се, врло иронично и подругљиво, истакла његова инфериорност. То се нарочито јасно види у целом опусу великог песника тога времена Клаудија Клаудијана (Claudius Claudianus, око 378 – око 408).

ских текстова, који су нам остали сачувани у Теодосијевом кодексу. Сви извори потврђују да је Констанције II имао чврсту и постојану намеру да цариградски Сенат уздигне на ниво римског. Да би боље разумели Констанцијеве побуде присетимо се неких чињеница још из времена Константинове владавине. Константин је још за живота уздигао своја три сина у ранг цезара: Константина II, 1. марта 316, Констанција II, 8. новембра 324, и Констанса, 25. децембра 333, а 22. маја 337. постали су сва тројица августу.³ У њиховој потврди узели су учешћа војска, Сенат и римски народ. На самрти Константин је западни део Царства оставио свом најстаријем сину Константину II да влада њим заједно са најмлађим Констансом. Други син Констанције II добио је источни део Царства. Константин II је убрзо (340) погинуо, па је тако Констанс завладао Западом. Нешто касније (350), Констанс гине у борби против узурпатора Магна Магненција, а Констанције II постаје једини цар пошто је у крвавој бици код Мурсе (данашњи Осијек) успео да савлада узурпатора.⁴ Чињеница да је млађи Констанс већ 340. завладао Западом, навела је енглеског историчара Џоунса (Jones) на закључак да је љубоморни Констанције II на свог млађег брата Констанса, који је држао стару престоницу Рим и његов Сенат, желео да изједначи установе Рима и Цариграда, те да је у том смислу водио политику уздизања цариградског Сената. Тешко је објаснити зашто је онда Констанције II и када је постао једини господар Царства актуализовао ту политику. Разлога за љубомору више није било. Џоунс на то питање не даје одговор већ само констатује да је Констанције II, када је Рим пао под његову власт, „наставио да негује цариградски Сенат.“⁵ Међутим, Констанцијева политика није била само даље неговање цариградског Сената, већ његово правно изједначавање са римским. Истина, Констанције је процес уздизања започео још 340. године, али се ипак љубомора не би могла узети у обзир као Констанцијев мотив, поготову ако се има у виду чињеница да је до доношења Статута цариградског Сената дошло 361. године, када је Констанције већ увелико био једини владар.

Прва мера у процесу преображаја Сената била је финансијске природе. Констанције II се из своје резиденције у Антиохији обратио Сенату у Цариграду 340. године једном конституцијом, која образује два закона у Теодосијевом кодексу: VI, 4,5 и VI, 4,6, оба од 9. септембра 340. године. Конституцијом се у Цариграду заснива режим претуре. Претура је у ово

³ Eusebios, *Vita Constantini IV,40*, ed. Heikel, *Die griechischen christlichen Schriftsteller* (у даљем тексту G.C.S.), Berlin 1902.

⁴ Детаљније видети Е. Stein, *Histoire du Bas Empire*, Paris – Bruxelles – Amsterdam 1949-1959, vol. I, pp. 131-144 и Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1970, стр. 69.

⁵ А.Н.М. Jones, *The Later Roman Empire (284-602)*, Oxford 1964, p. 132; *The Decline of The Ancient World*, London 1966, p. 52.

време била изгубила сваку везу са својом републиканском садржином. У четвртом веку је то била обавеза приређивања јавних игара, скопчана са великим материјалним трошковима за извршиоца, али је вршење претуре био услов за улазак у Сенат, од кога се само изузетно могло ослободити. То значи да се првим законом одређује висина и модалитет главних сенаторских пореза: *За прву претору, означену именом Flivialis, прописујемо трошак од 25 000 фолиса и 50 ливри сребра. За другу, Constantiniana, прописујемо да се мора издати 20 000 фолиса и 40 ливри сребра. Трећа, Triumphalis, 15 000 фолиса и 50 ливри сребра, без неуодности по извођача игара.*⁶ Други закон прописује одредбе против одсутних сенатора који не би исплатили обавезе утврђене претуром: *За оног, који је одсуством издашак избегао, целу дувану исплатити блајажна ће одмерити после његовог доласка, каква је раније била, и разрешиће се.*⁷ Одлуке су велика новост и несумњиво су од капиталног значаја за Сенат нове престонице.

У извесној противуречности са овим законима стоје текстови Зосима и Јована Лидијца,⁸ који приписују оснивање претуре Константину, али су обојица, изгледа, помешали епохе и магистратуре. У тексту Јована Лидијца стоји уз претуром ознака *Constantiana*, а не *Constantiniana*. Међутим, епитет *Constantiniana* не мора бити оригинална ознака, већ може да значи поштовање кога Констанције упућује своме оцу, као што и три назива претуре *Constantiniana*, *Flivialis*, *Triumphalis*,⁹ илуструју троструки карактер, лични, династички и победнички, који је карактеристичан за Цариград од његовог оснивања.¹⁰

⁶ C. Th. VI, 4,5: *Primae praeturae, quae Fliviali nuncupatione signatur, viginti et quinque milium follium et quinquaginta librarum argenti erogationem sumtusque praescribimus. In secunda vero Constantiniana viginti milia follium et quadraginta libras argenti largiendas esse censemus. Tertia Triumphalis quindecim milia follium ac triginta argenti libras sine inconmodo editoris expendat.*

⁷ C. Th. VI, 4,6: *Pro eo, que absentem tempus editionis invenerit, erogationem debitam fisco expendat post adventum cuncta, quae praerogata fuerint, soluturo.*

⁸ Zosimos, *Historia nova*, II, 38, 3-4, ed. Mendelsson (Teubner), Leipzig 1887, каже да је Константин звао сваког из *досџојанџива сјајних* (τοῖς ἐν λαμπρᾷ τήρῃ), да врши претуром и под маском почаст извлачи од њих велике суме новца. Ioh. Lydos, *De magistratibus populi Romani* II, 30, ed. Wünsch (Teubner), Leipzig 1903, у једном кратком одломку, који носи назив *О Констанцијиној и Јустинијановој претуром и мајџџрајџимом* (Περὶ τοῦ Κωνσταντιανοῦ καὶ Ἰουστινιανοῦ πραιτορος καὶ τοῦ μαγιστροῦ τῶν κήσων), меша магистратуре и функције тако различите, као што су градски префект, служба *censuales* и претуре, у времену од Константина до Јустинијана, тако да се његово сведочење не може прихватити. Jones, *Later Roman Empire*, p. 83, n. 13 и F. De Martino, *Storia della costituzione romana*, Napoli 1971, vol. V, p. 312, су мишљења да је прву градску претуром у Цариграду основао Констанције II 340 године. У оснивању претуре поменути аутори виде и оснивање Сената.

⁹ C. Th. VI, 4,5.

¹⁰ G. Dagron, *La naissance d'une capitale*, Paris 1974, p. 125.

Друга етапа у уздицању цариградског Сената отпочела је петнаест година касније. Именовавши говорника и философа Темистија за цариградског сенатора, Констанције II користи прилику да истакне своје намере. У његовим писмима Сенату, која су нам сачувана код Темистија,¹¹ истиче се жеља да Сенат у новој престоници постане синтеза између *римској достојанства* (*ᾠξιωμα ῥωμαϊκόν*), што је титула сенатора, и *хеленске мудросији* (*σοφίαν Ἑλληνικήν*).¹² Истицање *римској достојанства* и *хеленске мудросији* несумњиво значи подвлачење извесне разлике која постоји између сенатора који се уписују у сталеж *ипресвејлих* – *clarissimi* (**τῆ συνόδου τῶν λαμπροτάτων τὸν ἄνδρα ἐγκαταλεξας**), што је царева одлука, и именованих у састав већа (*γερουσία*), што може бити и одлука (кооптација) самих сенатора.¹³ Двоструку припадност цариградског Сената, царску и полиадску (муниципалну), лепо илуструје и следећа реченица, којом Констанције II хвали и препоручује Темистија сенаторима: *Део сам у ваше име ишијулу clarissimus-а овом јединственом философу, изузејном грађанину вашеј града, за која можемо без лагања рећи грађанину светиа*.¹⁴ Темистије, са своје стране, сматра за сходно да се препоручи својим новим суграђанима и обећава им да ће се трајно настанити у новој престоници. Његова „приврженост“ граду, коју китњастим, реторским реченицама истиче, још један је аргумент у прилог политици учвршћиваља Семата у Цариграду.¹⁵

Сенаторско достојанство у Цариграду сада је сасвим извесно једнако сенаторском достојанству у Риму. Веће, међутим, још није равноправно са римским, па се Констанцијејев програм изједначавања наставља. Од 356. године срећемо нове законске текстове. Цар, иако сада једини господар у држави, фаворизује цариградски Сенат, немајући више стварних разлога да га супротставља оном на Западу. Најпре наилазимо на једну конституцију о претури коју је 11. априла 356. године прогласио Констанције који, као једини цар, столује у Милану. Конституцију је у Цариграду прочитао конзул Араксије, а она је разложена у Теодосијевом кодексу на три закона. Први закон потврђује да Сенат припада самим сенаторима, то јест да ће се уобичајена наименовања (квестора и претора, јер у наслову титулуса стоји

¹¹ Themistios, *Orationes*, ed. Dindorf, Leipzig 1832, pp. 21-27. Видети и G. Dagnon, *L'empire romain d'Orient au IV siècle et les traditions politiques de l'hellenisme: le témoignage de Themistios*, Centre de Recherches d'Histoire et de civilisation Byzantine, Travaux et Memoires 3, Paris 1968, str. 20, 60-62. Оригинални текст царевић говора био је на латинском.

¹² Them. *Orat.* 21 b.

¹³ Them. *Orat.* 19 b.

¹⁴ Them. *Orat.* 22 c: Λαμπροτάτων ὑμῖν δέδωκα τὸν μονογενῆ φιλοσοφόν, πολίτην ἐξαιρέτον τῆς ἡμέτερας, ὃν τοῖ κοσμοῦ πολίτην εὐλόγως ἂν τις προσείποι.

¹⁵ Them. *Orat.* 21 d – 22 b.

De praetoribus et questoribus) бити у складу са одлукама сенатора и да ће узурпације престати: *Овим законом санкционишемо да ће уобичајена наименовања бити у складу са вашим одлукама и да ће узурпације судија пресидија.*¹⁶ Судије (*iudices*), које се помињу у тексту су високи чиновници, проконзул града (председавајући у Сенату до установљавана службе градског префекта), преторијански префект и можда префект града Рима. Тиме је потврђена аутономија Сената. Други закон несумњиво значи да Сенат не може пуноправно да одлучује, односно да одређује преторе, ако не располаже кворумом од најмање педесет *clarissima*: *Задовољство ми је да не мање од педесет clarissima долази у Сенат: извесно је да у њом броју обилујемо суштинском свих врлина.*¹⁷ Трећи закон датиран је 9. маја 356. године, али усвојићемо корекцију коју је предложио Зек (11. април) и припојити га претходнима,¹⁸ јер нам се чини да је и он део јединствене конституције. Закон прописује да се именована за претора морају вршити на Констанцијев рођендан, онолико дана колико буде потребно, и прави разлику између оних који су стекли привилегију да уђу у Сенат на основу порекла, и оних који су стекли царску наклоност сопственом заслугом (вршећи државну службу). Особама који би подмићивањем стекле привилегију да продру међу заслужне (*functi*, они сенатори који су већ обавили своје службе, посебно претуру), та привилегија би била поништена. Закон прецизира да назначени претори не могу пренети своје дужности на сина, унука или на било коју другу особу: *Прописујемо да ће се на Августовске иде, дан рођења мене, Констанција Августа, и надаље Сенат посветити њајмање наименовањима. Ако случајно један или два дана нису довољни, ња корисна активност ће се наставити онолико дана колико буде потребно за њај кориснијан посао. Ако нека особа случајно подмићивањем стекне привилегију да продру у групу заслужних, ња привилегија ће бити поништена; почаси сенаторске елите је њаква да захтева да се прави разлика између особа са пореклом, о очеви и уписани, и оних особа који су добили нашу милост и посебну наклоност уз помоћ сопствене заслуге. И ако било која особа без заштитне досијне високо звање претора, или било коју другу службу, својом илустарском заслугом, уживаће вечиту заштитну наше доброту. Ниједан човек, наравно, неће пренети на сина или унука, или било коју другу особу обавезу која се односи на његову личност, већ ће*

¹⁶ C. Th. VI, 4,8: *Haec lege sancimus arbitrio vestro nominationes solitas fieri usurpationem iudicum cessante.*

¹⁷ C. Th. VI, 4,9: *Placet, ne minus quinquaginta clarissimi veniant in senatum; certu est namque hoc numero large abundare substantiam virtuti omnimodae.*

¹⁸ O. Seeck, *Regesten der Kaiser und Päpste für die Jahre 311 bis 476, Vorarbeit zu einer Prosopographie der christlichen Kaiserzeit*, Stuttgart 1919, pp. 45, 202.

узети своју личну њочасиј, и када буде означен, извешће своју јавну службу на сојсџвено задовољсџво.¹⁹

Констанције II жели да разграничи и географску припадност сенатора, то јест да одреди из којих провинција сенатори припадају већу у Риму а из којих већу у Цариграду. Та мера је била значајна због оних провинција које су лежале на Балканском полуострву, преко кога је и прелазила граница два дела Царства, тако да су неке од провинција биле приближно једнако удаљене и од Рима и од Цариграда. На основу једног закона, упућеног 12. августа 357. године Сенату изгледа да је разграничење и извршено.²⁰ Овај закон је схваћен, према једном тумачењу, као одлука да се у цариградски Сенат пребаце сенатори из Ахаје, Македоније и Илирика,²¹ а према другом као одредба да се они приближе Риму, седишту Сената, да дужина путовања не би била разлог њиховог одсуства. Ахаја, Македонија и Илирик, према томе, представљају најудаљеније географске просторе који су у надлежности Сената у Риму.²² Испитајмо сам текст закона. Прва реченица у закону може се разумети као пропис да нико ко је вршио сенаторску магистратуру у Риму, неће бити обавезан да је поново врши. Вероватно се мисли на Цариград, односно на случај кад неко пређе из Рима у Цариград (*si quos in urbe Roma perfunctos esse claruerit magistratibus, ad nulla editionum genera devocentur*). Други део закона је уперен против честе одсутности сенатора (*usrbis autem Romae curiam callide declinantes...*). Међутим, закон помиње само Рим. Сенатори из Ахаје, Македоније и Илирика треба да се приближе Риму да не би, због дужине пута, изостајали са седница Сената. Према томе, овде се не ради о преласку сенатора из Ахаје, Македоније и Илирика у Цариград, већ се посредно прецизира географска

¹⁹ C. Th. VI, 4,10: *Die natali meo Constati A. id. Aug. ac deinceps designationibus curiam opera dare sancimus. Quod si forsitam dies unus alterve non sufficet, tot haec utilitas occupet, quot esse monstraverit necessarios negotii magnitudo. Et quicumque forsitam impetraverit pretio functorum coetibus adgregari, indulta ei cessent; allectionis querendus est honor. Secernimus enim ab his patres conscripti, quibus meriti suffragio inlustribus meritis praetori vel alia meruerit dignitatem, praesidio muneris nostri perpetuo perfruatur. Nemo sane in filium transferat vel nepotem aliumve quemlibet, quod personae eius incubit, sed honorem suum capiat, designatus expleat munus impositum.*

²⁰ C. Th. VI, 4,11: *Si quos in urbe Roma perfunctos esse claruerit magistratibus, ad nulla editionum genere devocentur. Urbis autem Romae curiam callide declinantes clarissimo praeditos nomine per Achaiaem, Macedoniam totumque Illyricum iussimus quaeri raro vel numquam sedem dignitatis propriae frequentates, quibus locorum grata confinia possint esse incunda, ut carens mora longinqua peregrinationis debeat dignitas concupisci.*

²¹ A. Piganiol, *L'Empire Chretien*, Paris 1947, p. 105; A. Chastagniole, *Prefecture urbaine à Rome sous le Bas Empire*, Paris 1960, p. 38; Jones, *Later Roman Empire*, p. 148, n. 8; De Martino, *Storia*, p. 312.

²² P. Petit, *Les senateurs de Constantinople dans l'oeuvre de Libanios*, *Antiquité Classique*, 26 (1957), p. 357, n. 2; Dagron, *Naissance d'une capitale*, p. 128.

подела. Ако су поменуте провинције најудаљеније од Рима, онда у Европи, поред сенатора из преторске префектуре Исток, само сенатори из дијецезе Тракије припадају Цариграду.

У Либанијевој преписци налазимо један случај који потврђује оправданост овог другог тумачења закона из Теодосијевог кодекса. Либаније пише 359. године Темистију, и препоручује му свог пријатеља Олимпијуса, ранијег *consularesa* из Македоније, који се, пошто му је истекао мандат, настанио у Македонији: *Он је био њрешао (μετέστη) из највеће већа у ваше веће (εἰς τὴν ὑμέτεραν βουλήν ἀπὸ τῆς μείζονος) – οἰρωσίμῃ шшшо кажем да је ово римско веће од овдашњеџ.*²³ Пошто је у Риму био уписан у Сенат и изузет од претуре, Темистије треба да се заложи да не буде поново опорезован и принуђен да напусти Антиохију и пресели се у Цариград. Исти захтеви налазе се и у једном другом писму из исте године, адресованом на градског префекта Хоноратуса. У писму се каже да је Олимпиус раније платио своје порезе *Сенаџу Римљана (εἰς τὸ Ῥωμαίων συνέδριον); јуче је он џосџао, ако моџу да кажем, наш (χθες δέ ως εἰπεῖν γεγυνε ὑμέτερος).*²⁴ Хоноратус треба да се постара да нови сенатор не буде оптерећен порезом и не буде приморан да се одазове позивима већа из Цариграда.

Овај пример иде у прилог тврђењу да је рашчишћена географска надлежност Сената сваке престонице. Отада су случајеви преласка морали бити врло бројни, поготово за личности које је њихова служба водила са Запада на Исток, и обрнуто. Оно што у Олимпијусовом случају ствара проблем је да он, напуштајући свој положај у Македонији да би се настанио у Антиохији, мења сенаторску надлежност. Не припада више Риму, већ Цариграду.²⁵ Очигледно да је постојала нека прелазна процедура, регулисана неколиким законима који нису сачувани, али о којима 358. године Либаније говори као о скорашњим одлукама. Закон из Теодосијевог кодекса (VI, 4,11) разграничио је надлежности и предвидео везаност сенатора из преторске префектуре Исток за Сенат у Цариграду. Само тако може се и објаснити Олимпијусов случај. Обавезе које настају при прелазу (претура и обавеза да се резидира у *седишшју досџојансџва*), указују на стриктно изједначавање Рима и Цариграда. Па иако се Либаније подсмева неједнакости престижа два већа, чињенице које износи указују на потпуну једнакост статуса.

²³ Libanios, *Ep.* 70, ed. Förster (Teubner), Leipzig 1903 – 1927. Прелазак Олимпијуса проучио је детаљно Р. Petit, *Senateurs de Constantinople*, pp. 376-379.

²⁴ Liban. *Epist.* 251.

²⁵ То није случај са, на пример, Амплијусом (*Ampllius*), проконзулом Ахаје 359. године и префектом Рима 370. године.

У време када Либаније везе своју говорничку способност, тражећи протекцију за свог пријатеља Олимпиуса, пада још један изузетно важан догађај за судбину Цариграда и уздизање угледа цариградског Сената. Исте 359. године Констанције II, који је сада поново на Истоку, оснива у Цариграду службу градског префекта (епарха). Та функција је била од посебног значаја, јер је градски префект Рима био сматран председником Сената, а био је изузет из надлежности преторијанских префеката и директно подчињен цару. Оснивање такве службе у Цариграду, несумњиво је корак даље ка институционализацији цариградског већа. Извори нас о овом догађају обавештавају са извесним нијансама.

Такозвана *Ускршња хроника* (настала између 631. и 641, описује догађаје до 627. године) каже да је 359. године, када је рођен Валентинијанов син (Грацијан), под владом Констанција II *први њуи у Цариграду усџановљен епарх Рима Хоноратиус њри дана њре сејџембарских ида* (11. септембар).²⁶ Извор назван *Consularia* наводи други датум, али потврђује исту годину: *Исџе џодине [359] први њуи је усџановљен цариградски градски ѡрефекџи, џо имену Хоноратиус, дана ѡређеџ децембарских ида* (11. децембра).²⁷ Црквени историчар Созомен, чије је дело настало између 439. и 450. године, прецизира да је Хоноратус био наименован за првог префекта (епарха) Цариграда, мало после царевог повратка у град са Запада.²⁸ Сократ (такође црквени историчар, који пише између 380. и 450. године) је у својој причи експлицитнији: он вели да је Констанције II, враћајући се са Запада *усџановио цариградској епарха, извесној Хоноратиуса, учинивши џџме крај усџанови ѡроконзула*.²⁹ Касиодор (*Flavius Magnus Aurelius Cassiodorus*, најзначајнији римски писац с почетка VI века, који пише у време остроготске владавине у Италији) наводи годину 360, што је несумњива грешка,³⁰ док први помен градског префекта у Теодосијевом кодексу имамо тек 361. године, поводом подвргавања девет провинција апелационој јурисдикцији градског префекта.³¹

²⁶ *Chronicon Paschale*, ed. Dindorf, Bonn 1832, p. 543: Καὶ αὐτῷ τῷ ἔτει ἐν πρώτοις προῆλθε ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐπαρχος Ρώμης ὀνόματι Ὀνωράτος πρό γ' ἰδων σепτεβρίων.

²⁷ *Consularia, Chronica Minora*, ed. T. Mommsen, *Monumenta Germaniae Historica, auctores antiquissimi*, Hanover – Berlin, 1892-1894, p. 239: *Et ipso anno [359] primum processit Constantinopolim praefectus urbis nomine Honoratus, die III id. Dec.*

²⁸ Sozomenos, *Historia Ecclesiastica* IV, 23,2, ed. Bidez – Hansen, *G.C.S.*, 1960: ...ἀπό τῆς μεγάλης βουλῆς ἐξάρχων ὁ Ὀνωράτος ὄν βασιλεὺς, οὐ πολλοῦ ἀπὸ τῆς πρὸς δύσιν ἀρχομένης ἐπανελθὼν, πρῶτον ἐπαρχὸν Κωνσταντινουπόλεως ἀπερφησεν.

²⁹ Socrates, *Historia Ecclesiastica*, ed. J.P. Migne, *Patrologiae cursus completus, series graeca* (у даљем тексту P.G.), Paris 1887, vol. 67, col. 345: καὶ γὰρ παρὴν ἀπὸ τῶν ἐσπερίων μερῶν ἀναστρεψας ὁ βασιλεὺς. Καὶ τότε τὸν ἐπαρχὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατέστησεν, Ὀνωράτον ὄνομα τὴν ἀνθυπάτων παύσας ἀρχὴν.

³⁰ *Cassiodori Senatoris Chronica, Chronica Minora*, ed. Mommsen, vol. II, p. 152.

³¹ C. Th. I, 6,1.

Сви извори се, дакле, слажу у чињеници да је 359. годне, под Констанцијем II, установљена служба градског префекта (епарха) у Цариграду. Извесна варирања у датумима нису за нас битна,³² јер детаљно изучавање ове установе лежи ван предмета рада. Битна за наше истраживање је сама чињеница да је Констанције основао службу градског префекта (епарха) у интервалу од 340. до 361. године, у време када разноврсним мерама претвара Цариград у престоницу, а његов Сенат уздиже на ниво престоничког.

Посебна етапа у Констанцијевој делатности било је својеврсно врбовање сенатора. Требало је Сенат у Цариграду испунити људима, јер је у доба Константина био малобројан. Констанције II омасовио је Сенат смишљеном политиком, вођеном отприлике од 357. до 361. године и о њој имамо релативно доста података. Један од главних ослонаца политике, изгледа, био је ретор и филозоф Темистије, који је у улози Констанцијевог агента придобијао сенаторе за прелазак у Цариград. Темистије је као представник цариградског Сената 357. године приспео у Рим на неку свечаност (можда *vicennialia* – двадесетогодишњица владавине),³³ и у њему, сасвим сигурно, по царевом налогу регрутовао нове сенаторе. За извесно време он је почаствован и титулом *главе Сената*.³⁴ Касније, 358. године, сећајући се те славне епизоде из своје каријере, пред колегама из већа, који су несумњиво добро обавештени, он ће се хвалити, да је *брињући се о судбини Сената, повећао број сенатора* [у Цариграду] *од једва три стотине, на две хиљаде*.³⁵

Можемо ли поклонити поверење овим бројчаним подацима? Сматрамо да нису претерани, јер половином IV века, један град средње величине

³² О градској префектури на Западу видети А. Chastagnol, *La prefecture urbaine à Rome sous le Bas Empire*, Paris 1960, а за Исток Dagron, *Naissance d'une capitale*, pp. 213-297.

³³ Том приликом је и цар кратко боравио у Риму. Царев боравак проучио је А. Straub, *Vom Herrscherideal in der Spätantike*, Berlin 1939, p. 176, n. 9. Cf. Dagron, *Temoignage de Themistios*, p. 21, n. 1.

³⁴ Liban. *Epist.* 40; Piganiol, *Empire chretien*, p. 388, сматра на основу Либанијевог податка, да је Темистије био проконзул. Према њему, ранији архонт Византа је узео у време Константина титулу проконзула, која је означавала његову независност у односу на викара трачке дијецезе, у којој се град налазио. Темистије је био последњи проконзул, који је 358-359. постао први градски префект (епарх). Са оваквим тумачењем се слажу L. Cantarelli, *Le serie dei proconsuli e dei prefetti di Constantinopoli, Rendiconti della R. Accad. Dei Lincei, sc. Mor.* 27 (1919), p. 51 и С. Emerean, *L'archonte proconsul de Constantinople, Revue archaïque* 5, ser. XXIII (1926), p. 103. Према Дагрону, *Temoignage de Themistios*, pp. 213-217 и *Naissance d'une capitale*, p. 130, вероватно да Темистије није био именован проконзулом града (Цариграда), али је добио посебан ауторитет у односу на Сенат, у време његовог конституисања. Када су у питању проконзули, тешко је закључити које је становиште исправно, али извори изричито тврде да је први префект Цариграда (епарх) био Хоноратус.

³⁵ Them. *Orat.* XXXIV, 13: Ἐκ ἐκείνου τῆς γερουσίας προυνούου, ἐξ ὅτου κατάλογον τῶν ὁμογεγῶν ἀντί μόλις τριακοσίων ἐπλήρου εἰς διαχιλίους...

имао је веће (*curia*) од стотинак чланова. Антиохија је имала у време свога сјаја, веће од шест стотина чланова, а касније је цар Јулијан, у доба опадања града, наименовао две стотине нових чланова.³⁶ Изгледа претерана једино прогресија, податак да је број сенатора за кратко време толико увећан. Две хиљаде сенатора је веће које је засновано на постојању једног сталеза, који вероватно настаје у то време на Истоку, тако да се увећање броја не може, сасвим разумљиво, објаснити искључиво Темистијевом агитацијом. Сам Темистије, није могао да придобије више од десет, петнаест особа. Разлози леже у преласку већег броја римских сенатора у цариградски Сенат, посебно оних који су већ резидирали на Истоку, и отварању Сената све ширим слојевима чиновника. Већ поменути Зосимов одломак³⁷ обавештава нас о каквим се све тешкоћама радило прилико вршења политике регрутовања. Према Зосиму, појединци задужени од цара (по њему Константина) да приволе за тешку дужност претуре најбогатије источњаке, и да под маском почаст истргну велике количине новца, налазили су насеља напуштена, јер су људи више волели да побегну, него да се прихвате ове тешке службе.³⁸ Ситуација се 357. године изгледа променила, што наводи Темистија да са оптимизмом изјави: *Пре је под принудом неко био почасћивован уласком у Сенати, и ту почасћ уошшије није разликовао од казне, док се сада у њеа жури, са свих сѣрана, сѣонѣано и добровољно.*³⁹

Стање од Константина до Констанција се несумљиво поправило, али још увек је било неопходно тражити сенаторе, вршити праву пропаганду, нарочито изван кругова аристократије. Прецизни критеријуми за улазак у Сенат још увек не постоје, што цар користи да их сам одреди. У својим

³⁶ Под Диоклецијаном Антиохија има у свом већу шест стотина чланова, а Јулијан је наименовао две стотине нових куријала. Већ 388. године, антиохијско веће броји свега шездесет људи (Liban. *Orat.* 48, 3-4; Cf. P. Petit, *Libanios et la vie municipale à Antioche*, Paris 1955, p. 336). Детаљније о провинцијским градовима Источног царства видети А.Н.М. Jones, *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, Oxford 1971.

³⁷ Zos. II, 38,3-4.

³⁸ Ibid.

³⁹ Them. *Orat.* III, 48 a: Ωστε проттоϋ μѣν υπ' αναγκης ѣτιμѣато ѣ γερουσία και ѣ τιμѣ τѣωριας ѣδοκει μηδ' ѣτιοϋν διαφѣρειν νϋν дѣ ѣθελουται και аутоκѣλευστοι συνθѣουσιν ѣπανταχѣφев. У даљем тексту, Темистије изражава, отприлике, следећу мисао. Да би избегли оно што су сматрали замком (наименовање за цариградске сенаторе), угледни људи Константинова времена били су спремни да се откупе, остајући везани куријалским обавезама, римској претури или чак да изгубе право на експлоатацију великих царских домена у Малој Азији (Και тотѣ μѣν και χѣωρα πολλѣ και χрѣμασιν ѣξωνούμενοι дѣλεар ѣγουντο тѣс δωρεѣс тѣс ѣкѣсѣωс, νѣн дѣ και прѣσεισѣφѣροντες ѣκοθεν ѣδѣνται тоѣс δαλανѣμασιν; Cf. Theod. II, *Nov.* V,1). У време Констанција II жели се улазак у цариградски Сенат, иако треба платити тешку претуру и трошкове сенаторских земљишних пореза *gleba* (*follis*). Из овог текста се може разумети да претура није постојала у Цариграду пре Констанција II, што потврђује и закон из Теодосијевог кодекса (C. Th. VI, 4,3).

писмима Сенату он то изричито чини.⁴⁰ Први критеријум је новац (**χρημάτων ευκλεία** – „новчана слава“), што значи да се сенаторска титула купује претуром. Други услов је поседовање земљишног богатства – велепоседа (**κτημάτων περιουσία**), што постаје предуслов сенаторске аристократије. Следи државна, јавна служба (**πόνοι δημοσίοι**), односно припадност категорији функционера који су по титули *clarissimi*. Под Констанцијем II ово се односи мање на војне функционере,⁴¹ а више на цивилне који, ако је веровати Либанију, не чине баш част цариградском Сенату.⁴²

Важан услов на коме цар посебно инсистира је култура, образовање – речитост (**λογων δεινότης**), што нам потврђује један одломак из Темистијевих говора.⁴³ Изнад свега као квалификација тражи се врлина (**ἀρετή**), али се међу критеријумима не наводи рођење,⁴⁴ што намеће јасно разликовање између западних и источних сенатора. Многи источни сенатори нису припадали провинцијској аристократији и добили су своје положаје било повлачењем из државне службе, било добровољном претуром, што значи новцем. Регрутовање изван редова аристократије на Истоку је био принцип времена Константинове и Констанцијеве владавине.⁴⁵ У Риму, на супрот, порекло је први и готово једини критеријум. Римски Сенат има традицију и аристократију која је вековима чувала привилегије свога сталеза.

Сигурно је да су и синови угледних куријалских породица, у време активног регрутовања сенатора, прекидали са куријалским традицијама и настојали да се приближе двору, администрацији и Сенату.⁴⁶ За све ово

⁴⁰ Them. *Orat.* 19 с.

⁴¹ Амијан Марцелин XXI, 16,2 (Ammianus Marcelinus, ed. Loeb Classical Library, London – Cambridge, Massachusetts 1952) примећује да Констанције II ретко додељује сенаторско звање официрима, а војне заповеднике провинција (*duces*) није никад почаствовао титулом *clarissimi* (*...nunquam erigens coruna militarium. Nec sub eo dux quisquam cum clarissimatu provectus est*).

⁴² Lib. *Orat.* I, 76, говори о некултури и запуштености великог (престоничког) Сената, кога сачињавају писари, стари чиновници и војници. Насупрот њима, Либаније хвали интелектуални састав антиохијске курије, у похвали коју упућује граду 360. године (*Orat.* XI, 139-140).

⁴³ Them. *Orat.* XXVI, 326 с-d, нас обавештава да Сенат позива све говорнике из целог Царства да уђу у веће (**συνέδριον**), без обавезе вршења претуре, да би га украсили.

⁴⁴ Jones, *Later Roman Empire*, р. 523, п. 1, налази да је изостављање рођења чудно и предлаже да се реч новац (**χρημάτων**) замени неком другом речи, као на пример преци (**προγόνων**). Мислим да ову корекцију не треба усвојити, јер је социјална структура источних сенатора сасвим друкчија од исте на Западу.

⁴⁵ Liban. *Orat.* XLII, 22, у прилог својој тврдњи цитира имена неколико сенатора са врло скромним пореклом: *Tychamenes, Ablabios, Philippus, Datianus, Taurus, Elpidius, Domitianus, Dulcitus, Opiatus* и други, тврдећи да је већина од њих ушла у Сенат захваљујући само својој писарској вештини.

⁴⁶ P. Petit, *Les étudiants de Libanios*, Paris 1957, pp. 154-165. У то време се масовно јурило за почастима и титулама.

време Темистијева активност није престајала. Либанијева писма изричито приписују Темистију наименовање или предлог наименовања Фратерна (Fraternus), куријала из Феникије, Олимпија II (Olimpius), Клеарха (Clearchus), који ће касније постати цариградски префект, Присцијана (Priscianus), Акакија III (Acacius), Аетија (Aetius), члана куријалске породице из Антиохије, и Јулијана VIII (Julianus).⁴⁷ Од педесет пет цариградских сенатора, колико их је цитирано у преписци, више од тридесет су били регрутовани између 359. и 361. године. Темистије, следећи један од услова на коме цар посебно инсистира, настоји да придобије за приступ цариградском Сенату познатије филозофе (као што су Целсус и Јамблих) и песнике и говорнике (као што су Андроник и Либаније).⁴⁸

У широкој кампањи за омасовљење Сената један занимљив случај заслужује више пажње, јер се ради о настојању да се у цариградски Сенат привуче брат чувеног хришћанског теолога и једног од црквених Очева, Григорија из Назијанса.⁴⁹ Григоријев брат, по имену Кајсарије, завршио је са великим успехом студије медицине у Александрији, а затим је у Цариграду обављајући свој посао, стекао велики углед, те је *први међу његовима хтео да се украси и њочаси* *је првим међу научницима* (**την πρώτην πόλιν τῷ πρώτῳ λογίῳ κοσμηθῆναι τε καὶ τιμηθῆναι**). Младом лекару је понуђен уносан брак (**γαμὸν τῶν εὐδοκίμων**) и место у Сенату.⁵⁰ Ово се догађа око 358 – 359. године, у време Темистијеве активности и Цариграђани (вероватно сенатори) шаљу цару Констанцију делегацију да га замоли да принуди Кајсарија да се настани у престоници и да заузме место у Сенату. План се није допао његовом брату Григорију, који је младог лекара вратио у родни град, али само за неколико месеци, јер Кајсарије жели да бриљира у својој струци и да прави каријеру тамо где се, у то време, ствара репутација, а то значи у Цариграду. Он се враћа у Цариград, постаје близак Констанцију и сасвим сигурно сенатор.

Оволики прилив сенатора је створио сенаторски staleж, па је настала потреба и да се права и обавезе тога staleжа прецизирају, неком врстом статута. У Теодосијевом кодексу постоји једанаест закона, и они се односе било на сенаторе, било на градског префекта (епарха), који је, као председник Сената, сматран заштитником сенаторских „слобода“.⁵¹ Овим зако-

⁴⁷ Cf. Petit, *Senateurs de Constantinople*, pp. 341-354.

⁴⁸ Случај Целсуса: Liban. *Ep.* 86; Them. *Orat.* XXIII, 295b – 296a; Привлачење Јамблиха: Liban. *Ep.* 34; За Андроника: Liban. *Ep.* 77. Либаније наводи (*Ep.* 62) како су и њега лично настојали да привуку у цариградски Сенат, али је он то одбио.

⁴⁹ Gregor. Naz. *Orat.* VII, 8 (P.G. 35, col. 764-768). Познато је да је Григорије Назијански био у пријатељским односима са Темистијем.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ J. Sundwall, *De constitutionibus Theodosiani imperatoria restituendis, Acta Academiae Aboensis, Humaniana*, III, 6 (1922), pp. 22-24; Seeck, *Regesten*, p. 208: *Statut der Senat von Constantinopel; Themistius gehrt.*

нима затвара се активност Констанција II а изгледа и еволуција сенаторског сталежа и сенатске институције. Положај сенатора и градског префекта (епарха) прецизно су регулисани овим законским мерама.⁵²

Сви ови закони датирани су 3. маја 361. године а то значи последње године Констанцијеве владавине. Они регулишу најразличитија питања из области сенаторских надлежности, права и обавеза, и као целина могу се сматрати неком врстом статута цариградског Сената. Закони регулишу јурисдикцију градског префекта (епарха), сенаторске *defensores*, који штите њихову имовину у провинцији, редован начин за означавање претора, задатке и обавезе претора, имунитет сенаторских домова, сенаторске порезе, фискалне привилегије и такозвани *munus protostasia*. Међу овим законима налазимо један, посебно занимљив, који настоји да спречи улазак куријала у Сенат, што представља помало неочекиван преокрет. Констанције који је био широко отворио врата за улазак куријала у Сенат, сада их затвара. Сенат се, дакле, јако проширио и, с друге стране, консолидовао. Нема више потребе за великим приливом јер је институција већ створена. И најзад, последња два закона, која улазе у састав статута, односе се на плаћање пореза *lustralis collatio*, затим на обавезе сенатора поводом њихових сељака и колона и на изузећа сенатора од учешћа у финансирању јавних грађевина.⁵³

Улога Констанција II у оснивању цариградског Сената, за разлику од Константинове, изгледа потпуно јасна. Према изворима којима располажемо, могу се одредити основне црте његове политике и уочити извесна доследност у њеном спровођењу. Констанције је најпре доделио Цариграду преторске повластице, којима је обухватио и сенаторе, а затим је је изједначио географски разграничивши надлежности, источну престоницу са западном. Масовним регрутовањем сенатора знатно је проширио састав већа и створио прво седиште сенаторског сталежа, које је искључиво на Истоку, а затим је основао службу градског префекта (епарха) и цео про-

⁵² Међу законодавним мерама које се односе на Сенат, треба поменути и Констанцијев закон кога нема у Теодосијевом кодексу а који је у Јустинијановом кодексу С. I. XII, 1,5, без назнаке године објављивања. Закон је упућен Клеарху (Clearchus), градском префекту: *Nemo praefectus urbis citra praeceptionem vel scientiam nostram ulli muneri subiugent senatorem: nemo curiam nostram immuni pulset iniuria. Si quid enim senatoria praeditis dignitate fuerit forte mandandum nostro est iudicio reservandum: sit namque dignitas si nobis iuventibus sustinetur*. Godofredus је исправно Констанцијево име у Теодосијево да би му се подударала префектура Клеарха, јер поменути обавља ту службу у Теодосијево доба. Seeck, *Regesten*, р. 113, поправља Clearchus у Cerealis, који је тада био градски префект Рима и датира закон у 6. септембар 353. Није, дакле, сигурно можемо ли и овај текст прикључити поменутима.

⁵³ Једанаест закона који сачињавају такозвани *Сѣтайуй Сената у Цариграду* су следећи: С. Th. I, 6,1; I, 28,3; VI, 4,12; VI, 4,13; VII, 8,1; XI, 1,7; XI, 15,1; XI, 23,1; XII, 1,48; XIII, 1,3; XV, 1,7.

цес конституисања окончао стварањем једног условно речено статута. Констанцијев Сенат у његово време је имао неку сличност са куријалским (муниципалним) већем од кога је постао,⁵⁴ али је она у најскоријем времену нестала и већ 361. године можемо говорити о установи Сената.

Цару је Сенат несумњиво био потребан. Увидевши, као и његов отац, значај Истока и предности положаја Цариграда, Констанције је желео да постигне две ствари: прво, да концентрише, путем претуре, део провинцијског богатства у новој престоници, и друго, да путем именовања привуче у град младе, амбициозне људе и повећа број становника.⁵⁵ Констанцијевом политиком је ударен темељ новој царској аристократији, из које ће касније настати она византијска.

⁵⁴ Cf. P. Petit, *Senateurs de Constantinople*, p. 358.

⁵⁵ P. Petit, *Senateurs de Constantinople*, p. 354, је с правом подвукао везу између становања у Цариграду и именовања у Сенат. Примерима које је он навео (Александар III, Целз) треба додати и Кајсарија, брата Григорија Назијанског.

*Srđan Šarkić, Ph. D., Full Professor
Novi Sad School of Law*

LEGAL EQUALIZATION OF THE SENATE OF ROME AND THE SENATE OF CONSTANTINOPLE

Abstract

It is very well known that the Senate in Constantinople was founded during the reign of the Emperor Constantine the Great. But, during his rule the Senate was not on the level of the imperial institution, rather a small group of senators who were following the Emperor in his move into a new capital on the East. Constantine's son and successor Constantius II decided to equalize legally the senates of both capitals. He promulgated eleven laws, preserved in the Theodosian Code, which constituted some kind of the Statute of Constantinopolitan Senate.